

Лексика на позначення запаху в творчості Т. Шевченка

Лексика сприйняття постійно перебуває в колі інтересів науковців. У статті розглядається функціонування одоративної лексики в творчості Т. Шевченка, визначено відповідні тематичні групи лексем із семантикою «запах». Особлива увага звертається на вираження нюхових відчуттів у контексті.

Ключові слова: лексика відчуття, тематичні групи, запах, одоративна лексика, сенсорна лексика.

Проблема вираження словами запахових відчуттів здавна цікавила й майстрів слова, і мовознавців. Іван Франко зауважував, що «наша мова найбагатша на означення зору, менше багата, але все-таки досить багата на означення вражень слуху і дотику, а найбільш багата на означення смаку і запаху» [2].

Білецький зазначав, що смак і запах важко передати словом, а тому довгий час і європейська поезія була не багатою лексикою на означення цих понять. Така ж ситуація притаманна й для більшості мов [2].

І. Гайдаєнко вважає, що «запахові відчуття допомагають глибше, яскравіше розпізнати складну психологію поезії, людських почуттів, характерів, зрозуміти соціальні події, відчутти їх значення та вагу» [3].

Сутність процесів чуттєвого й раціонального пізнання людиною навколишньої дійсності вивчали Б. Ананьєв, Г. Костюк, О. Леонтєв, вплив ароматів на психофізичний стан людини досліджували В. Аршанський, С. Гамаюнов, Л. Дудченко, Н. Макаруч, Н. Холодний. Продуктивним є вивчення запахів у медичній практиці.

Одоративну складову доквілля в мові та мистецтві розглядали Ю. Лотман, В. Виноградов, А. Потебня, М. Велер, В. Дятчук, С. Александрова, І. Гайдаєнко, Л. Соболева та інші.

Нюхові характеристики в семантиці слів найчастіше використовуються при описі назв рослин і інших рослинних організмів, найменувань різних речовин, рідин, хімічних елементів, рідше – найменувань тварин.

Активне вживання одоративної лексики в різних мовних стилях і жанрах значно зросло у ХІХ столітті, стверджує С. Корчова-Тюріна у своєму дисертаційному дослідженні. Ця ознака, на думку науковця, є ознакою проявів реалізму, який тоді охопив усі види мистецтва. Щодо сучасних тенденцій, то в міру того, як збільшувалося вживання лексики зі значенням «запах», зростала і її функціонально-стилістична роль [5, с. 87].

Сенсорна лексика, зокрема запахова, є надзвичайно багатим та малодослідженим засобом вираження художнього образу. Запах – конкретна властивість тієї чи іншої реалії, яка в сучасній свідомості віддзеркалюється через нюхове відчуття. Існує безліч запахів, які сприймає людина. Вплив цих запахів, різноманітність відчуттів відбивається в мові. Мова не надто щедра на засоби вираження палітри запахів, які існують у природі. Це компенсується багатством асоціативних образів, уявлень, форм вираження.

В українському мовознавстві ґрунтовно проаналізувала запахову лексику та її стилістичні можливості В. Дятчук, яка визначила три архісеми: виділення запаху, розповсюдження запаху та сприймання запаху.

В. Дятчук зауважує: «Мова виробила цілий ряд синонімічних засобів, щоб передати відтінки сприймання запаху, поширення його в повітрі або виділення запаху певним джерелом» [4, с. 36].

Розширила уявлення про мовні конструкції одоративної лексики О. Федотова, яка розробила класифікацію прикметників зі значенням чуттєвого сприймання.

Значний внесок у вивчення потенціалу запахової лексики зробила О. Волошина, основний акцент робить вона на якості сенсорних відчуттів, зокрема й запаху.

Російська дослідниця Н. Павлова виокремлює п'ятнадцять диференційних сем «характеристика запаху». Проте вона вважає, що найбільш частотними є такі: «оцінка запаху», «інтенсивність запаху», «вплив запаху на людину», «якість запаху» [1, с. 479].

Аналізуючи одоративи, Л. Ставицька ділить запахи на шість функціональних груп: запахи природи, цивілізації, людські запахи, їжі й напоїв, інші запахи, абстрактні.

Прямих назв відчуття запаху в українській мові мало, проте засоби передачі чуттєвого враження запаху досить різноманітні, активно використовуються дієслова, іменники, прикметники в переносному значенні, синкретичні образи запаху.

³⁰ Іншакова Інна Євгенівна, асистент кафедри дошкільної освіти, Криворізький національний університет

У творах Т. Г. Шевченка ми відшукали одоративну лексику, яку можна розподілити на такі групи за походженням, як: запахи цивілізації, запахи, пов'язані з розкладанням, запахи абстрактних категорій.

Найчисленніша група – це запахи цивілізації, зокрема запахи, що стосуються церковної та релігійної сфери. Наприклад, запахи ароматичних речовин, що використовуються під час церковних таїнств:

Перед кумира

Везуть возами **ладан, мірро** [8, с. 275].

Використовуються лексеми на позначення церковного приладдя. Тут можемо виокремити лексеми, що означають поширення певного запаху:

Співають гімн і **курять дим**

З кадил і амфор [8, с. 271];

За що ж тебе, світе-брате,

В твоїй тихій добрій хаті

Оковано, одурено,

Кадилами окурено [8, с. 498];

І в термах оргія. Горять

Чертоги пурпуром і златом,

Куряться амфори [8, с. 269].

Також виокремлюємо лексеми на насичення, просякнення чого-небудь запахами:

...щоб по Україні **розлилось,**

Як благовоннеє кадило,

І рідні душі освятило [8, с. 466].

Знаходимо в поетичних творах Т. Шевченка згадки про предмети, які є джерелом поширення запаху, але вже не в церковній, а в побутовій сфері:

Будем, брате,

З багрянниць онучі дроти,

Люльки з кадил закуряти [8, с. 344].

Лексеми на позначення запаху використовуються у творах автора й у переносному значенні, наприклад:

Якби я хоч трошки дурніший був,

то я б **учадів** од його панегірика,

а то, слава богу, видержав [9, с. 163].

Одоративні лексеми знаходимо в автора у складі фразеологізмів:

Розумний, дуже розумний і

сердечний епілог вийшов;

тільки ти дуже вже, аж надто дуже,

підпустив мені пахучого курева;

так дуже, що я трохи не вчадів [9, с. 155].

Серед групи запахів, пов'язаних із розкладанням, виокремлюємо лексеми на позначення джерела запаху:

Люде, люде! За **шмат гнилої ковбаси**

У вас хоч матір попроси,

То оддасте [8, с. 88].

Для вираження поняття негативного запаху автором вживається номен «сморід»:

До люльок, **смороду** і зику

я став потрохи привикать,

а тут спіткала мене цинга лютая [9, с. 42].

Наявні також лексеми на позначення джерела негативного запаху:

І стане купою на купі

Смердячий гній [8, с. 367];

І сонце не гріло б **смердючого гною** [7, с. 515].

Джерело негативного запаху виражається також у формі порівняння:

Смердітимумь, як та собака,

Убита й кинута в крові... [8, с. 487].

Тлумачення лексем на позначення абстрактних запахів знаходимо у фразеологічному словнику:

...Як **закурив** твою сигару,.. то так мені,

друже мій єдиний, **запахло волею** [9, с. 131].

Одоративна лексика функціонує у складі фразеологічного звороту, що позначає «близькість вільного життя, свободи» [6, с. 487], та поруч із одоративним дієсловом виступає як причинно-наслідковий зв'язок між дією та асоціацією.

Аж тільки мати на печі,
Та й та, сердешна, умирає...
Я викресав огню, до неї...

Од неї пахне вже землею [7, с. 397].

У цих рядках лексика на позначення запаху тлумачиться як «хто-небудь близький до смерті» [6, с. 487]. Фразеологізм виступає в ролі перифразу, який допомагає зобразити картини смерті без особливих подробиць, але зрозуміло для читача.

Холодним вітром од надії уже повіяло [8, с. 354].

Як бачимо, у творах Т. Шевченка функціонує переважно одоративна лексика на позначення негативної оцінки оточуючого світу. Ця лексика служить для майстернішої, колоритнішої передачі авторських думок та поглядів на світ тогочасної епохи, внутрішніх переживань поета за власне майбутнє, майбутнє та минуле своєї батьківщини.

Одоративна лексика автора представлена переважно цілими словосполученнями, фразеологічними сполученнями, зрідка цілими реченнями. З погляду походження у творах функціонують такі види лексики, як: запахи цивілізації, запахи, пов'язані з розкладанням, та запахи абстрактних категорій. Така лексика використовується в основному для негативної оцінки авторської дійсності, передачі негативних емоцій. Часом запахова ознака розкривається через порівняння з іншим об'єктом чи ознакою.

Одоративна лексика обмежена у своїй класифікації, що робить її суто об'єктивною системою оцінки оточуючого середовища. Засоби передачі нюхових відчуттів часто важко виокремити з контексту для аналізу. Група розглядуваних лексем колоритно передає авторське ставлення до життя та його реалії.

Література

1. Власюк В. В. Людина як об'єкт і суб'єкт запахової картини світу / В. В. Власюк / Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: лінгвістика і літературознавство. – Випуск XXIII. – Частина 1. – Бердянськ: БДПУ, 2010. – С. 478 – 484.
2. Власюк В. В. Особливості запахових відчуттів та їх вияв у мові [Електронний ресурс] / В. В. Власюк. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npkpnu_fil/2009_18/1_16_Wlasiuk.pdf
3. Гайдаєнко І. Стилістичні функції назв смаку й запаху в поезіях Яра Славутича / Ірина Гайдаєнко // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. Т. 16 – Донецьк: Східний видавничий дім. – 2007. – 240 с.
4. Дятчук В. В. Як передається в мові відчуття запаху / В. В. Дятчук // Культура слова. – К., 1978. – Випуск 15. – С. 35 – 42.
5. Корчова-Тюріна С. М. Проблема маргінальних форм в європейській культурній сенсоріці: автореф. дис. ... канд. філос. наук: спец. 09.00.04. – «Філософська антропологія. Філософія культури» [Електронний ресурс] / Світлана Миколаївна Корчова-Тюріна. – Харків, 2001. – Режим доступу до ресурсу: <http://disser.com.ua/contents/8267.html>
6. Словник фразеолізмів української мови [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – К.: Наукова думка, 2003. – 788 с.
7. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів у 6 т. / Т. Г. Шевченко. – Т.1. Поезії 1837-1847. – К.: Вид-во Академії наук, 1963. – 483 с.
8. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів у 6 т. / Т. Г. Шевченко. – Т.2. Поезії 1847-1861. – К.: Вид-во Академії наук, 1963. – 631 с.
9. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів у 6 т. / Т. Г. Шевченко. – Т.6. Листи. Нотатки. Фольклорні записи. – К.: Вид-во Академії наук, 1964. – 640 с.

Vocabulary on denotation of smell in the creation of T. Shevchenko

Inshakova I.

Kryvyi Rih National University, Kryvyi Rih, Ukraine

Vocabulary of perception is always in terms of the interests of researchers. In the article considered the functioning of odor vocabulary in the creation of T. Shevchenko, identified the proper thematic groups of

lexemes with semantics «smell». The special attention applies on expression of the olfactory feelings in a context.

Keywords: *vocabulary of perception, thematic groups, odour, odourative vocabulary, sensory vocabulary.*